

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)
ทฤษฎีกษัตริย์โพธิสัตว์ :
เวสสันดรชาดกในประวัติศาสตร์ไทย

ชาญณรงค์ บุญหนุน*

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Email: cat_200123@hotmail.com

ชื่อ(ภาษาไทย) : ทฤษฎีกษัตริย์โพธิสัตว์ : เวสสันดรชาดกในประวัติศาสตร์ไทย
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) : Thailand's Theory of Monarchy :
 The Vessantara Jātaka and the Idea of Perfect Man
ผู้เขียน : Patrick Jory
ผู้แปล : จิตฐิตา ชิมเจริญ
สำนักพิมพ์ : Illumination Editions (ประเทศไทย)
สำนักพิมพ์ : State of University of New York (ประเทศสหรัฐอเมริกา)
พิมพ์ครั้งแรก : พฤษภาคม 2563

หนังสือ **ทฤษฎีกษัตริย์โพธิสัตว์ : เวสสันดรชาดกในประวัติศาสตร์ไทย** ของ แพทริก โจรี (Patrick Jory) แปลโดย จิตฐิตา ชิมเจริญ จัดแปลและพิมพ์ เผยแพร่เป็นภาษาไทยครั้งแรก เดือนพฤษภาคม 2563 โดยสำนักพิมพ์ Illumination Editions หนังสือเล่มนี้มีคุณูปการต่อไทยศึกษาทั้งด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม รัฐศาสตร์ ปรัชญา และพุทธศาสนศึกษาในสังคมไทย จัดว่าเป็นหนังสือที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

หนังสือมีทั้งหมด 8 บท ประกอบด้วยบทนำ บทที่ 1-6 บทสรุป และ ภาคผนวก ก่อนเข้าสู่เนื้อหาสาระในแต่ละบท แพทริก โจรี ได้กล่าวถึงการที่ชาดก กลับมาเป็นที่นิยมในราชสำนัก โดยหยิบยกพระราชนิพนธ์มหาชนกชาดกของ พระบาทสมเด็จพระภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ที่ผลิตออกมา จำหน่ายครั้งแรกในปีกาญจนาภิเษก เมื่อทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พ.ศ. 2539-2540 มาเป็นตัวอย่าง เพื่อชี้ให้เห็นว่าชาดกที่ถูกนำเสนอสู่สังคมไทยนั้นได้มี สถานภาพไม่เป็นเพียงวรรณกรรมหรือนิทานอ่านสนุกสำหรับผู้สนใจหรือเลื่อมใส ศรัทธาในพุทธศาสนา ทั้งไม่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อนำเสนอ “คุณธรรม” หรือ “บารมี” สำคัญของพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่ “. . . เห็นได้ไม่ยากว่าพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นการเปรียบเทียบที่ห่อหุ้มเรื่องราว ในพระชนมชีพขององค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์เองไว้อย่างแยบคาย และอาจจะรวม

ของงานทั้งหมดของหนังสือเล่มนี้ กล่าวคือ โจรี มีข้อสมมติฐานว่า การเชื่อว่า เวสสันดรชาดกเป็นพระพุทธรูปเจ้านี้เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เวสสันดรชาดกเป็นต้นแบบของราชสำนักและคนทั่วไปตลอดประวัติศาสตร์หลายร้อยปีของไทยนับแต่สุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนที่จะเสื่อมความนิยมลงในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 โดยมีพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 เป็นหลักฐานสนับสนุนสมมติฐานดังกล่าวนี้ โจรีจึงได้ทุ่มเทศึกษาเพื่อหาหลักฐานสำคัญที่จะแสดงให้เห็นความพยายามที่จะสั่นคลอนพลังของเวสสันดรชาดกของราชสำนักไทยสมัยรัชกาลที่ 5 โดยพยายามโต้แย้งว่า ความเชื่อที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าเรื่องชาดก (ต่างๆ) รวมทั้งเวสสันดรชาดกนั้นไม่น่าเชื่อถือ

บทที่ 2 โจรี ได้ทำการสืบย้อนอิทธิพลเก่าแก่และต่อเนื่องของเวสสันดรชาดกไปถึงยุคแรก ๆ ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ปัจจุบันเรียกว่า ประเทศไทย ได้แก่ ทวารวดี สุโขทัย ล้านนา ล้านช้างของลาว และอาณาจักรอยุธยาที่เรืองอำนาจ บทที่ 3 โจรีนำผู้อ่านไปพิจารณาความนิยมนับถือเวสสันดรชาดกที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในช่วงหลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา คือในสมัยธนบุรี ช่วง พ.ศ. 2310-2325 และสมัยรัตนโกสินทร์ที่สร้างขึ้นโดยราชวงศ์จักรี เมื่อ พ.ศ. 2325 จนถึงปัจจุบัน เขาชี้ให้เห็นว่าต้นฉบับตัวเขียนจำนวนมากของคัมภีร์เทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันนั้นมาจากยุคสมัยนี้แทบทั้งสิ้น และพบได้ในทุกภูมิภาคที่อาณาจักรสยามแผ่ขยายออกไป โจรีเน้นว่าความสนพระทัยที่มีต่อเวสสันดรชาดกของพระมหากษัตริย์ไทยในยุคนี้สืบเนื่องมาจากชาดกนี้ได้มอบแบบแผนของผู้ปกครองที่ทรงธรรมที่ทรงปรารถนาเจริญรอยตาม ในบทนี้ โจรีเจาะลึกลงในรายละเอียดของทฤษฎีว่าด้วยกษัตริย์โพธิสัตว์ ซึ่งตามการศึกษาของเขา ความเป็นที่นิยมของทฤษฎีนี้ก้าวขึ้นสู่จุดสูงสุดในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2349) ซึ่งสอดคล้องกับช่วงเวลาที่ยุคใหม่มีอำนาจสูงสุดในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

บทที่ 4 กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงท่าทีครั้งสำคัญของราชสำนักไทยต่อ เวสสันดรชาดกในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 (ต้นพุทธศตวรรษที่ 25) โดย คณะธรรมยุติกนิกายซึ่งเป็นฝ่ายปฏิรูปพุทธศาสนา นำโดยเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เริ่มต้นกระบวนการค่อย ๆ ลดทอนความสำคัญของ เวสสันดรชาดกในพุทธศาสนา เมื่อถึงบทที่ 5 โจรีได้กล่าวถึงจุดสูงสุดของขบวนการ ปฏิรูปในราชสำนักไทยในการถอดชาดกออกจากหลักคำสอนของพุทธศาสนาแบบ ทางการ ซึ่งเห็นได้จากพระราชนิพนธ์ความเรียงเกี่ยวกับชาดกของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ตีพิมพ์เมื่อพ.ศ.2447 เพื่อปฏิเสธอำนาจคัมภีร์ชาดก และนำไปสู่การลดทอนความสำคัญของเวสสันดรชาดก พระองค์ทรงจัดหมวดหมู่ ให้ชาดกเป็นแค่นิทานพื้นบ้าน และด้วยเหตุนี้ พระองค์ได้ตัดวรรณกรรมศาสนา ประเภทนี้ออกจากจารีตพุทธศาสนาแบบไทย พระองค์ไม่ทรงยอมรับความจริงแท้ ของชาดกและมนต์ศน์เรื่องกษัตริย์โพธิสัตว์ ซึ่งเท่ากับว่าพระองค์ได้ตัดสายสัมพันธ์ ระหว่างราชวงศ์จักรีกับเชื้อสายของพระพุทธเจ้า ในบทนี้ โจรีได้ค้นหลักฐานต่าง ๆ มาเพื่อแสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตความชาดกแบบใหม่นี้ไม่ได้เกิดจากการศึกษาพุทธศาสนา ในไทยฝ่ายเดียว แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงหยิบยืมจาก นักวิชาการยุโรปที่ศึกษาพุทธศาสนาและชาดกโดยเฉพาะ เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึง อิทธิพลความคิดของยุโรปที่มีต่อแนวการศึกษาพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย

โจรียอมรับแนวคิดที่ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ที่ปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 พยายามสร้างสถานะของพระมหากษัตริย์ให้เทียบเคียงกับเหล่ากษัตริย์คริสต์ ในยุโรปสมัยใหม่ สถานะชาดกในพุทธศาสนาไทยของทางการได้เชื่อมโยงไปพร้อมกับ กรอบมนต์ศน์เรื่องสถาบันกษัตริย์แบบพุทธที่ถูกปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ดังนั้น ในบทที่ 6 โจรีจึงพยายามชี้ให้เห็นกระบวนการลดทอนชาดกจากอีกแง่มุมหนึ่ง โดยสำรวจ การตีพิมพ์หนังสือครั้งใหญ่ที่ราชสำนักไทยดำเนินการในช่วงพ.ศ.2447-2474 มีการแปลและการจัดพิมพ์ชาดกทั้งหมด ทั้งชุดนิบาตชาดกและปัญญาสชาดก โดย จัดพิมพ์ให้อยู่ในหมวดหมู่ “นิทาน” ซึ่งเป็นหมวดใหม่ล่าสุดของวรรณกรรมไทย โจรีมองว่าการตีความครั้งนี้แสดงให้เห็นความพยายามอีกครั้งของราชสำนักไทย

ที่ต้องการสถาปนาการตีความวรรณกรรมศาสนาเก่าแก่นี้เสียใหม่อย่างเป็นทางการ เมื่อถึงบทสุดท้าย (บทสรุป) โจรีได้ตอบคำถามสำคัญที่ว่า การที่สถาบันกษัตริย์ไทยพยายามแยกตัวเองออกจากมรดกอายุ 7 ศตวรรษของเวสสันดรชาดก และออกจากกระบวนทัศน์ผู้ปกครองที่ทรงธรรมที่เวสสันดรชาดกสร้างไว้นั้น ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด ซึ่งเขาได้พยายามแสดงให้เห็นว่า สถาบันกษัตริย์ไทยซึ่งทันสมัยเฉพาะรูปลักษณ์ภายนอกนั้นยังคงรักษาแก่นของทฤษฎีอำนาจทางการเมืองอันเก่าแก่ (ที่สถาปนาขึ้นโดยอาศัยเรื่องเล่าจากเวสสันดรชาดกเป็นฐานคติรองรับ) ซึ่งแปลกแยกจากแนวคิดสมัยใหม่เรื่องความชอบธรรมทางการเมืองเอาไว้ได้อย่างไร

หลังจากอ่านหนังสือ **ทฤษฎีกษัตริย์โพธิสัตว์ : เวสสันดรชาดกในประวัติศาสตร์ไทย** ผู้เขียนรู้สึกได้ว่าหนังสือเล่มนี้เปิดโลกทัศน์เกี่ยวกับพุทธศาสนาในสังคมไทยทำให้เราเห็นมุมมองที่ต่างออกไปจากสิ่งที่คุ้นเคยอย่างมาก เช่นเดียวกับหนังสือด้านพุทธศาสนาที่แต่งโดยนักวิชาการโลกตะวันตกอีกหลายคนที่มีกตัญญูต่อความสนใจและมีแง่มุมใหม่ ๆ ที่ต้องนำไปพิจารณาขบคิดได้เสมอ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ผู้เขียนสนใจเป็นพิเศษในหนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและตีความคัมภีร์ชาดกของราชสำนัก นับสำคัญที่สืบเนื่องจากการตีความดังกล่าวรวมทั้งในบทนำและบทสรุป ที่โจรีกล่าวถึงการกลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้งของเวสสันดรชาดกอีกครั้งในราชสำนักไทยสมัยรัชกาลที่ 9

อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญเฉพาะที่ที่ควรนำมากล่าวถึงในที่นี้คือ การศึกษาค้นคว้าของแพทริก โจรี ในเรื่องนี้ นอกเหนือจากให้ข้อมูลการเทศน์มหาชาติซึ่งเกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดก รวมทั้งอิทธิพลต่าง ๆ ที่เวสสันดรชาดกมีต่อสังคมไทยอย่างน่าสนใจแล้ว เนื้อหาส่วนหนึ่งหนังสือเล่มนี้ (บทที่ 4-5) ยังมีประโยชน์ในแง่พุทธศาสนศึกษาหรือประวัติศาสตร์การศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาในสังคมไทยด้วย โดยเฉพาะประเด็นการศึกษาและการตีความชาดกของราชสำนักที่ได้รับอิทธิพลจากแนวการศึกษาของนักวิชาการตะวันตก กรณีที่โจรีมองว่า ราชสำนักไทยลดความสำคัญของชาดกและพระเวสสันดรชาดกที่เคยเชื่อกันว่าเป็นพุทธวณะให้เป็นเพียง “นิทาน” และตัดคัมภีร์ประเภทคล้ายกันออกจากไตรปิฎกฉบับพิมพ์ครั้งแรกใน

สมัยรัชกาลที่ 5 นั้น โจรีตั้งคำถามว่า ราชสำนักไทยโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับอิทธิพลจากใครหรือไม่ คำตอบที่ได้คือทรงรับอิทธิพลจาก “ปราชญ์ตะวันตก” คนสำคัญหลายคน โดยเฉพาะ ริส เดวิดส์ กับ อี.บี. คาวเวล ในเนื้อหาส่วนนี้ โจรีได้สืบสาวให้เห็นลักษณะสำคัญของการศึกษาชาติก (และคัมภีร์พุทธศาสนา) ของนักวิชาการชาวตะวันตกในยุคจักรวรรดินิยม ผู้อ่านจะได้เห็นบรรยากาศการศึกษาชาติกของชนชั้นนำไทย โดยเฉพาะในราชสำนักซึ่งต่อมากลายเป็นแบบอย่างการตีความคัมภีร์พุทธศาสนาที่มีนัยสำคัญต่อการทำความเข้าใจชาติกของพุทธศาสนาด้วย โจรีชี้ว่า นักวิชาการชาวตะวันตกเริ่มให้ความสนใจชาติกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ก่อนหน้านี้ชาวตะวันตกไม่ค่อยได้สนใจชาติกมากนัก แต่ความสนใจเป็นพิเศษเริ่มขึ้นในช่วงเวลาต่อมาเนื่องจากในช่วง พ.ศ.2420-2440 มีการตีพิมพ์คัมภีร์ชาติกฉบับถ่ายถอดเป็นภาษาบาลีดั้งเดิมทั้งหมดเป็นอักษรโรมัน เมื่อชาวตะวันตกมีฉบับอักษรโรมันชาติกจึงเป็นที่สนใจมากขึ้น เมื่อเป็นดังนั้นนักวิชาการที่ศึกษาจึงได้ตั้งข้อสังเกตว่าชาติกหลายเรื่องมีความคล้ายคลึงกับนิทานสัตว์และนิทานพื้นบ้านของชาวตะวันตกเรื่องนี้จึงกระตุ้นความสนใจนักวิชาการด้านคติชนวิทยาที่กระหายเรียนรู้รากเหง้าความเป็นชาติของตน โดยถือว่าชาติกบรรจุข้อมูลทางประวัติศาสตร์มากมายเกี่ยวกับชาวอินเดียโบราณ พวกเขาจึงมองชาติกในฐานะแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่อาจใช้ศึกษาชาติพันธุ์ยุโรปได้ ที.ดับบิว. ริส เดวิดส์ (T. W. Rhys Davids) เป็นบุคคลสำคัญในแวดวงการศึกษาภาษาบาลีในตะวันตก และมีอิทธิพลต่อการนำพุทธศาสนาไปให้ชาวตะวันตกรู้จักในปี พ.ศ.2442 เขาก่อตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) จัดพิมพ์ตัวบทภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก เป้าหมายสำคัญในการศึกษาคัมภีร์บาลีของริส เดวิดส์ คือข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ที่ซ่อนอยู่ในเรื่องเล่าหรือชาติกต่าง ๆ ริส เดวิดส์ทำให้เห็นว่าชาติกมีความหมายมากกว่าวรรณกรรมเชิงศาสนา แต่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับรากเหง้าทางวัฒนธรรมและความคิดของชาวตะวันตก เขาสรุปว่าต้นกำเนิดที่แท้จริงของวรรณกรรมท้องถิ่นในตะวันตกส่วนใหญ่มาจากชุมชนนิทานอินเดียต่าง ๆ ที่พบในคัมภีร์ชาติก ริส เดวิดส์เห็นว่า ชาติก คือ

“บันทึกอันประเมินค่ามิได้จากวัยเยาว์ของเผ่าพันธุ์ของเรา” (ดู โจรี หน้า 170-171) มีนักพุทธศาสนศึกษาในโลกตะวันตกหลายคนที่โจรีนำกล่าวถึง แต่อาจสรุปความได้ว่า ตามความเห็นของชาวตะวันตก การที่จะบอกว่า “ชาติต่าง ๆ ซึ่งอาจรวมทั้งเวสสันดรชาติ เป็นพระพุทธรูปและเป็นความจริง” นั้น เป็นเพียงความเชื่อที่ไม่มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์โบราณคดีรองรับ ริส เดวิดส์ ถึงกับกล่าวอย่างดูแคลนในหนังสือของเขาว่า ตัวเรื่องชาติจากกล่าวได้ว่ามีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ ส่วนอรรถกถาที่เชื่อมโยงตัวเรื่องเข้ากับพระพุทธเจ้า นั้นเป็นเพียงตำนาน (หน้า 175-178)

ผู้เขียนคิดว่า เมื่อตัดประเด็นศาสนากับการเมืองออกไป พิจารณาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนศึกษา ก็ยังถือได้ว่าหนังสือ **ทฤษฎีษัตริย์โพธิสัตว์ : เวสสันดรชาติในประวัติศาสตร์ไทย** ของโจรีมีคุณค่าน่าศึกษาอย่างยิ่ง เพราะได้เผยให้เห็นอิทธิพลของชาวตะวันตกที่มีต่อการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกของราชสำนักไทยอย่างละเอียดชนิดที่อาจจะหาอ่านได้ยากในหนังสือที่เขียนโดยนักวิชาการด้านพุทธศาสนศึกษาในประเทศไทย